

דתישבו

פרשת בלק, תשע"ו, מספר 1178

הבועל ארמית קנאים פוגעים בו אלכסנדר קליין

פוגעים בו". המשנה מביאה מקרים נוספים לכך, כדלהלן:

הגונב את הקסוה (רע"ב: אחד מכלי שרת. מלשון "קשות הנסך" (במ' ד:ז) והמקלל בקוסם (ה"מברך" את ה' בשם עבודה זרה) והבועל ארמית קנאים פוגעים בו. כהן ששמש בטומאה אין אחיו הכהנים מביאים אותו לבית דין אלא פרחי כהונה (בחורים שמתחיל שער זקנם לצמוח [לפרוח] בהם) מוציאים אותו חוץ לעזרה ומפציעים את מוחו בגזירים (בקעיות של עצים).⁵

לפי הנראה, הצד השווה לארבע העברות הנקובות במשנה הוא חילול השם וחילול הקודש הכרוכים בהן.

דברים אלה תמוהים ביותר:

- איך יתכן שההלכה היהודית תיתן לכל אחד את הסמכות לקחת את החוק בידיו?
- המשפט העברי אינו מאפשר בקלות עונש מוות: לא רק שדרושים עדים והתראה, אלא הדרישות הן כאלה שהטלת עונש מוות הייתה נדירה ביותר, כפי שמובא במשנה: "סנהדרין ההורגת אחד בשבוע נקראת חובלנית. רבי אלעזר בן עזריה אומר אחד לשבעים שנה. רבי טרפון ורבי עקיבא אומרים אילו היינו בסנהדרין לא נהרג אדם מעולם!"⁶
- העבירות שעליהן "קנאים פוגעים בו" הן עבירות קלות יחסית, שלפי דין תורה אין עונש עליהן!?

כדי ליישב את הקשיים האלה, יש לחלק בין המשפט הרגיל לבין המשפט במקרה חירום. במשפט ה"רגיל", שתפקידו לשמר חברה תקינה, לא דואגים רק לשמירת החוק, אלא מבקשים לשמור גם על זכויות הנאשם. לא

לפי המדרש, בלעם "נתן לו [לבלק] עצה היאך להפיל את ישראל. אמר לו: א-לוהיהם של אלו שונא זימה הוא, והם מתאוים לכלי פשתן. עשה להם קלעים והושיב בהם זונות, שנאמר: 'הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם'" (במ' לא:טז).¹ ואכן, מיד אחרי הניסיון הכושל של בלעם לקלל את עם ישראל מסופר כיצד התחילו בני ישראל לזנות עם בנות מואב, ואיך הרג פינחס את זמרי, נשיא שבט שמעון, ביחד עם כזבי המואבית (במ' כה:א-טו).

מהמעשה של פינחס חז"ל למדים את דינו של מי שבא על גויה: "ישראל הבא על הגויה, הלכה למשה מסיני היא, דאמר מר: הבועל ארמית, קנאים פוגעים בו... דאורייתא בפרהסיא וכמעשה שהיה".² וכך מסכם הרמב"ם את הדין הזה:

כל הבועל גויה בין דרך חתנות בין דרך זנות, אם בעלה בפרהסיא, והוא שיבעול לעיני עשרה מישראל או יתר, אם פגעו בו קנאים והרגוהו הרי אלו משובחים וזריזים, ודבר זה הלכה למשה מסיני הוא. ראייה לדבר זה מעשה פינחס בזמרי.³

השולחן ערוך פוסק כמו הרמב"ם, ואף מוסיף שהאיסור לשאת גויה דינו כדין שאר העריות:

הבא על הגויה בפרהסיא, שדינו שקנאים פוגעים בו... הוא בכלל עריות ודינו ליהרג ולא יעבור, כמו בשאר עריות.⁴

למעשה, הדין של בועל גויה הוא לא המקרה היחיד שחל עליו הכלל "קנאים

* ד"ר אלכסנדר קליין הוא מרצה לסטטיסטיקה במרכז האקדמי לב ובמחלקה לחינוך.

¹ פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) במדבר פרשת בלק קכט.

² עבודה זרה לו ע"ב.

³ הלכות איסורי ביאה יב א-ד.

⁴ שולחן ערוך אבן העזר טז א-ב.

⁵ משנה סנהדרין ט, ו.

⁶ משנה מכות א, י.

- למלך יש סמכויות רחבות להטיל עונש מוות על כל אלה שנחשבים כמורדים בו. וכך פוסק הרמב"ם בעניין זה:

כל המורד במלך ישראל יש למלך רשות להרגו, אפילו גזר על אחד משאר העם שילך למקום פלוני ולא הלך או שלא יצא מביתו ויצא חייב מיתה, ואם רצה להרגו יהרג, שנאמר "כָּל אִישׁ אֲשֶׁר יִמְרָה אֶת פִּיךָ" (יהושע א:יח), וכן כל המבזה את המלך או המחרפו יש למלך רשות להרגו, כשמעי בן גרא... ויש לו לאסור ולהכות בשוטיין לכבודו.¹⁰

- ייתכן שעל פי דין תורה, לא מדובר בעבירות חמורות, אבל בנסיבות כאלה שהן גורמות לחילול השם,¹¹ חז"ל ראו צורך להתערב בצורה מיידית ולמגר אותן.

יחד עם זאת, למעשה זה יש הגבלות חמורות, וכך הנושא מסוכם באנציקלופדיה תלמודית:

- אין הקנאי רשאי לפגוע בבוועל אלא בשעת מעשה, כזמרי, אבל אם פירש אין הורגים אותו, ואם הרגו אחר כך דינו כרוצח ונהרג עליו.

- בא הקנאי ליטול רשות מבית דין להרגו, אין מורים לו, אפילו בשעת מעשה, שלא נאמר דין זה אלא למקנא מעצמו ואינו נמלך.

- בא הקנאי להרוג את הבוועל ונשמט הבוועל והרג את הקנאי כדי להציל עצמו מידו, אין הבוועל נהרג עליו, לפי שהוא רודף.¹²

לפי זה אפשר להבין, שהדינים שבהם נאמר "קנאים פוגעים בו" שייכים גם הם לקטגוריה של הוראות בשעת חירום, וככאלה ניתנו כהלכה למשה מסיני.

אפשר גם לבאר שהלכה זו ניתנה לעם ישראל רק אחרי מעשה פינחס.¹³ בזה שהקב"ה אישר אותו בדיעבד, ואף שיבח את יזמתו, נלמד העיקרון שישנן נסיבות שבהן קיימת חובה להפר את הכללים הרגילים של המשפט.

¹⁰ הלכות מלכים ג, ח.

¹¹ חילול השם נחשב כעבירה החמורה ביותר, כפי שכותב הרמב"ם בהלכות תשובה (א, ד).

¹² אנציקלופדיה תלמודית, ערך "בוועל ארמית".

¹³ לפי פירוש זה, יש להבין את המונח "הלכה למשה מסיני" בצורה רחבה יותר; כהוראה שניתנה על ידי ה' בזמן שהותם של בני ישראל במדבר סיני לפני כניסתם לארץ ישראל.

ייתכן שחף מפשע ייענש, ולכן נזהרים מאוד בהטלת העונשים, ובמיוחד בעונשי מוות. אולם, זהירות זו בעייתית, באשר היא עלולה להקל על העבריינים. וכך כותב אנקר:

אין בכוחו של המשפט העברי הפלילי להגן על החברה מפני רעתם ונזקם של פושעים באמצעות אכיפת החוק בבתי המשפט. התנאים המוקדמים של הדין המהותי להרשעת עבריין על פי ההלכה ולענישתו, ודרושותיהם הקיצוניות של דיני התורה במישור סדרי הדין ודיני הראיות הנוהגים בבתי הדין, אינם מותירים מקום של ממש ליישום מעשי של הדין בבתי המשפט.⁷

לכן בנסיבות מסוימות, לא מתחשבים בכל ההגבלות שנקבעו על ידי ההלכה, ולמעשה קיימות מערכות מקבילות למערכת המשפטית הרגילה, הפועלות על פי כללים אחרים:

- בית הדין מוסמך בשעת חירום להטיל עונשים בניגוד לכללים הרגילים, תוך דרשת הפסוק "עַת לַעֲשׂוֹת לְה' הִפְרוּ תוֹרַתְךָ" (תה' קיט:קכו). וכך מובא בגמרא: "רבי נתן אומר: הפרו תורתך משום עת לעשות לה".⁸ נעשה שימוש גם במה שמכונה "הוראת שעה". וכך פוסק הרמב"ם בעניין זה:

יש לבית דין לעקור אף דברים אלו לפי שעה... אפילו דברי תורה יש לכל בית דין לעקרו הוראת שעה, כיצד? בית דין שראו לחזק הדת ולעשות סייג כדי שלא יעברו העם על דברי תורה, מכים ועונשים שלא כדין... וכן אם ראו לפי שעה לבטל מצות עשה או לעבור על מצות לא תעשה כדי להחזיר רבים לדת או להציל רבים מישראל מלהיכשל בדברים אחרים עושים לפי מה שצריכה השעה, כשם שהרופא חותך ידו או רגלו של זה כדי שיחיה כולו, כך בית דין מורים בזמן מן הזמנים לעבור על קצת מצות לפי שעה כדי שיתקיימו כולם.⁹

⁷ אהרן אנקר, עיקרים במשפט הפלילי העברי, ירושלים תשס"ז, עמ' 24.

⁸ ברכות נד ע"א.

⁹ הלכות ממרים ב, ד.

"הבועל ארמית קנאים פוגעים בו". כל זאת בתנאי שהנסיבות תהיינה כאלה שהמעשה יהיה ראוי ומשובח. כך אמנם מתבטא בעניין זה הרב קוק:

פעולת הקנאות "הבועל ארמית קנאים פוגעים בו" היא הלכה ואין מורים כן. אין היא יכולה להתבצע אלא בכוונה שלמה, טהורה ונקיה מכל פניה אישית. הכרח שלא יהיה מעורב בה כל ניצוץ של רציחה, שהרי היא נעשית שלא על פי בית דין השוקל דיני נפשות, שלא על פי עדים, ורק בשעת מעשה, וכל כולה רק במטרה לבער את הרע לשם שמים. רק בתנאים אלה נהפך המעשה האסור, המטמא, למעשה מותר, למעשה קדוש. השבטים שביזו את פינחס חשדו שאין הוא נקי מפניות פרטיות, שאין הוא ראוי לדרגה של "הלכה ואין מורין כן". סבורים היו שייחוסו המשפחתי מצד אמו, זו שאביה פיטם עגלים לעבודה זרה, אינו מאפשר קנאות טהורה, זו הנזקקת לכוונה שלמה ואמיתית. מורשת אבות כזו עשויה להפריע למעשה כל כך מורכב, הכרוך באיזון דק מן הדק, של דחיית לאו של "לא תרצח", של איסור כל כך חמור, שאמור להפך לקדושה כל כך נאצלת.¹⁵

לאור הדברים שהעלינו ומטעמים נוספים, ברור הדבר שאין הלכה זו נוהגת למעשה בימינו. משמעות הדבר היא שאסור בתכלית האיסור לכל אדם לעשות דין לעצמו ולפגוע פגיעה כלשהי בכל אדם, גם לא "לשם שמיים".

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
הדף מופיע באינטרנט באתר המידע
של אוניברסיטת בר-אילן
כתובת המייל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
בכתובת: http://www1.biu.ac.il/parasha2
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' עמוס פריש
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

אם מעיינים במה שמובא במקרא, מתברר שמהלך הדברים היה כך: העם התחיל לזנות עם נשי מדין, ואף עבדו עבודה זרה. בעקבות זאת חרה בהם אף ה', ופרצה מגפה חמורה שקטלה אנשים רבים במחנה ישראל. משה נשאר פסיבי, ואז הורה לו הקב"ה להקים בתי-דין כדי לשפוט את אלה שעבדו עבודה זרה. משה התחיל בביצוע צו ה', אלא שכמובן היה מדובר בתהליך מורכב ואיטי, ובינתיים המשיכה המגפה להכות בעם. אז הגיע זמרי יחד עם כזבי ונעמד לפני משה באופן פרובוקטיבי. אך בעוד שמשה ואהרון ראו את עצמם כחסרי אונים, הרג אותם פינחס במעשה ספונטני, וכתוצאה מכך נעצרה המגפה.

מפשוטו של מקרא נמצאנו למדים שמעשה פינחס בא למעשה להחליף את הוראת הקב"ה להקים בתי-דינים, והוא פעל בצורה יעילה יותר. הטראומה שנגרמה, כנראה, על ידי המעשה הנועז הזה החזירה את העם לדרך הטובה, כך שהמגפה יכלה להיעצר. ובכל זאת, מעשה פינחס נחשב כבעייתי. כך מובא בגמרא:

"ויעמד פינחס ויפלל", אמר רבי אלעזר: ויתפלל לא נאמר, אלא ויפלל. מלמד כביכול שעשה פלילות עם קונו. בקשו מלאכי השרת לדחפו, אמר להם: הניחו לו, קנאי בן קנאי הוא (רש"י: משבט לוי שקינא במעשה דינה דכתיב "הַכְּזוּנָה וְעִשָּׂה אֶת אַחֹתֵינוּ"), משיב חימה בן משיב חימה הוא (אהרון במעשה קורח, דכתיב "כִּי יֵצֵא הַקֶּצֶף" וכתוב "וַיִּתֵּן אֶת הַקֶּטֶרֶת"). התחילו שבטים מבזים אותו: ראיתם בן פוטי זה, שפיטם אבי אמו עגלים לעבודה זרה (שאלעזר אבי פנחס לקח מבנות יתרו דכתיב "וְאֶלְעָזָר בֶּן אֶהֱרֹן לָקַח לֹא מִבְּנוֹת פּוּטִיָּאל לוֹ לְאִשָּׁה"), והרג נשיא שבט מישראל! בא הכתוב ויחסו: "פִּינְחָס בֶּן אֶלְעָזָר בֶּן אֶהֱרֹן הַכֹּהֵן". אמר לו הקב"ה למשה: הקדם לו שלום, שנאמר "לִכֵּן אָמַר ה' הַנְּגִי נֶתֶן לוֹ אֶת בְּרִיתִי שְׁלוֹם". וראויה כפרה זו שתהא מכפרת והולכת לעולם.¹⁴

כך שהקב"ה הצדיק בדיעבד את המעשה הנועז וההרואי של פינחס, ומכאן ההוראה

¹⁵ הרא"ה קוק, שמועות ראייה, פרשת פינחס, עמ' 23.

<https://www.hakotel.org.il/uploads/filebank/9C82212452.pdf>

¹⁴ סנהדרין פב ע"ב.